

UDK 398.3:133.3(497.16)

Izvorni naučni rad

Vukota VUKOTIĆ (Podgorica)

Državni arhiv Crne Gore – Cetinje

vukota.vv@gmail.com

„PRORICANJE NA MAČ“ – JEDAN ZABORAVLJENI CRNOGORSKI OBIČAJ

U radu je predstavljen jedan malo poznati crnogorski običaj – „proricanje na mač“. Ovaj običaj nema veze s maharomansijom, gatanjem uz pomoć mača ili noža, već spada u korpus pravnih običaja uz pomoć kojeg se određivao krivac za neki zločin u slučajevima kad narodni sud nije mogao da nađe svjedoke ili na neki drugi način dozna krivca. Rad predstavlja analizu ovog običaja i simbolike njegovog rituala, kao i njegovu ukorijenjenost u narodnoj tradiciji Crne Gore. Poseban osvrt je učinjen na tipove mača koji su postojali na crnogorskom tlu tokom istorije i simboliku koju sa sobom nosi Solomonov pečat.

Ključne riječi: *mač, proricanje, Solomonov pečat, pravni običaji*

Uvod

Svojim geografskim položajem, burnom i svijetlom istorijom, društvom u kojem se prepliću tri religije, Crna Gora je umnogome zaslužila epitet područja bogato prožetog vjerovanjima i običajima. Slojevi kulture koji su se taložili na ovom području, kao specifičnoj geografskoj cjelini, predstavljaju pečat i trag koji svjedoče o mnogim narodima koji su nastanjivali ili samo prolazili kroz ove krajeve tokom tri hiljade godina dugog perioda koliko je utvrđeno bivstvovanje čovjeka na teritoriji Crne Gore. Svaki taj narod, nekad čak i bez imena, ostavio nam je ponešto, neku mrvicu od svog bića i duha, preko materijalnih, usmenih i pisanih ostataka, kako bi spasio sebe od zaborava generacija i povijesne anonimnosti. Proučavajući sve ove tragove i stratosferske slojeve koje su na licu Crne Gore ostavili ti brojni narodi u njenoj prošlosti, mi suštinski doprinosimo razumijevanju jednog velikog i kompleksnog mozaika koji se naziva Crna Gora.

O običajima i vjerovanjima Crnogoraca dosad se mnogo pisalo, puno je pera, što naučnih, što amaterskih, crnogorskih i šire južnoslovenskih i evrop-

skih, koji su se bavili proučavanjem ove teme. Objavljene su i brojne studije i članci iz antropologije, etnografije, folkloristike, lingvistike i ostalih nauka sličnih interesovanja koji su opširno i iscrpno raspravljali o tome u što su sve Crnogorci vjerovali kroz istoriju. U svima njima isticano je kako je Crna Gora u pogledu raznovrsnosti narodnih običaja i vjerovanja izuzetno bogata i kako o toj temi može još mnogo da se govori. No i pored toga, izgleda da se i dalje mogu naći običaji koji su dosada izmicali pažnji istraživača i ostali anonimni i skoro zaboravljeni za naučnu javnost, a time i za laičku publiku. Jedan od takvih običaja je i – „proricanje na mač“. Ovdje nije riječ o maharomansiji, običaju gatanja uz pomoć mača, noža ili bodeža, koji nije više od obične vašarske zabave. Običaj koji opisujemo pripada pravnoj tradiciji našeg naroda, kako ćemo vidjeti dalje u tekstu. Ovim radom koristim priliku da opišem taj običaj i kako bih ga predstavio našoj naučnoj javnosti i time ga sačuvao od sigurnog zaborava.

„Proricanje na mač“ u kontekstu pravne tradicije Crnogoraca

Kad je riječ o pravnoj tradiciji našeg naroda moramo priznati da su u našoj nauci po tom pitanju stvari daleko od idealnog. Rijetki su autori, naučnici koji su se bavili ovom temom. Najkonzistentniji u svom radu na prikupljanju i objavljivanju pravnih običaja u Crnogoraca bio je Valtazar Bogišić, koji je kodifikacijom narodnog prava stvorio Opšti imovinski zakonik Knjaževine Crne Gore po nalogu knjaza Nikole. Njegov brižljiv i izrazito naučan pristup ovom pitanju doprinio je očuvanju mnogih običaja, ali i tako upornom istraživaču kakav je bio Bogišić moglo se desiti da nešto promakne iz žiže njegovog interesovanja. Na žalost, konsultujući literaturu uvidjeli smo da je to slučaj i s običajem o kome govorimo na ovom mjestu.¹ Osim Bogišića, rijetko se ko bavio ovom temom. Uglavnom je to uzgred i kao ilustracija za neke druge pojave. Tako, na primjer, Stefan Mitrov Ljubiša prikazujući život Paštrovića u XVII i XVIII vijeku opisuje narodni običaj vađenja mazije. Pisanje o našim običajima nekako se u Crnoj Gori najrađe prepuštalo strancima, putnicima i putopiscima, koji su ih bilježili i o njima ostavljali svoj utisak. Tako su narodni običaji koji se odnose na pravo i dijeljenje pravde najčešće ostali u domenu književnosti. Za razliku od Crne Gore, u, nama susjednim narodima, mnogo više se vodilo računa o njegovanju i proučavanju narodnih pravnih običaja. Tako se prilično posvetilo pažnje, u Hrvatskoj, izučavanju najstarijih zapisanih pravnih akata poput Vinodolskog i Trsatskog zakona. Ti pravni dokumenti

¹ Valtazar Bogišić, *Pravni običaji u Crnoj Gori, Hercegovini i Albaniji*, priredio Tomica Nikčević, CANU, Podgorica, 1994.

prepoznati su od strane istoričara prava, ne samo kao najstariji pravni akti, već i kao kodeksi koji sadrže kodifikaciju narodnog prava od davnina. Tako poznati istoričar Miho Barada u njima vidi „prežetak iz pradavnih vremena“, da su u njima „zabilježeni prastari običaji koji sežu u daleku prošlost“.² Brojni autori istoričari i pravници, koji su se bavili proučavanjem ove, kompletne naučne oblasti koja se naziva narodno običajno pravo, izvode običaj iz latinske riječi *consuetudo*, definišući pravni običaj kao pravnu normu „koja se primjenjuje u određenom razdoblju u određenoj društvenoj sredini bez obzira je li zapisana ili nije, npr. *consuetudines Angliae, Piscinae, Mediolani...*“³ Ovo narodno pravo i običaji koji su se praktikovali u njegovoj primjeni, nastalo je prema potrebama stanovništva izvan i daleko od pravnih regulativa koje su nametale države ili strani osvajači. Ipak, marljivi istraživači, uspjeli su detaljnim proćavanjem ovih propisa, utvrditi da se oni u svom korijenu naslanjaju na određene pisane zakone. Zavisno od teritorije koju zauzima i istorijskog razvitka naroda, u njegovim običajnim pravnim normama može se naći mješavina brojnih propisa iz raznih država i epoha.⁴ Na prostoru Crne Gore možemo uočiti da se prepliću norme običajnog prava Slovena, rimskog prava izvedenog iz tumačenja Justinijanovih Novela, biblijskog i crkvenog prava. Sve to stvorilo je jednu specifičnu kombinaciju pravnih normi i običaja vezanih za to, koji su oblikovali pravni sistem, pravni život i shvatanje prava i pravde kod crnogorskog naroda.

Prvi, i za sada jedini, pomen narodnog običaja „proricanja na mač“ nalazi se u prvoj svesci „Književnog lista“ iz 1902. godine. Taj časopis bio je „Organ cetinjske čitaonice i Gorskog vijenca“ i izlazio je na Cetinju, nažalost samo dvije godine 1901. i 1902. U njemu su objavljivani članci, pjesme, kratke priče, prevodi sa stranih jezika. Pored dominantnih tema iz književnosti i poezije, u njemu se mogu naći članci o mnogim drugim temama iz istorije, geografije i što nam je posebno zanimljivo o narodnim običajima, vjerovanjima i tradicijama vezanih za neke krajeve Crne Gore. Članci su samo ponekad potpisivani, a i to najčešće s nekim pseudonimom. Vrijedi istaći, da se uredništvo časopisa zaista trudilo da na stranicama njihovog lista budu zastupljeni svi krajevi tadašnje Crne Gore, pa tako nailazimo na nekoliko članaka i pjesama koji se bave životom i običajima muslimana. Članak o „proricanju na mač“ uvodni je tekst za broj od januara i februara 1902. godine i njegov autor se potpisuje samo sa poluanonimnim i zagonetnim pseudonimom Oliver.

U svom članku, zagonetni Oliver, nas obavještava da je prvi put čuo za običaj „proricanja na mač“ u jednom neformalnom razgovoru s prijateljima

² M. Barada, Hrvatski vlasteoski feudalizam, Zagreb 1952.

³ Lujo Margetić, Hrvatski pravni običaji, preuzeto sa sajta www.hrcak-srce.hr.

⁴ Isto.

u jednoj od cetinjskih kafana. Kako se razgovor o starim narodnim običajima kao što su vađenje mazijske, prelaženje preko ognja, itd... jedan od sagovornika spomenuo je i „proricanje na mač“. Pošto su ostali učesnici razgovora priznali da prvi put čuju za takav običaj zamolili su prijatelja da im поближе objasni o čemu se radi. Nadalje, u članku slijedi jedan površan opis ovog običaja:

„Po njegovim riječima 'proricanje na mač' vršilo se onda ako bi se kakva krađa ili što slično desilo, pa se nije krivac mogao uhvatiti; kad nije bilo svjedoka i kad sud u oskudici dokaza nije ništa mogao pronaći.

U onoj kući u kojoj je stvar nestala vršilo se to 'proricanje na mač'. Potrebno je bilo, na prvo mjesto, naći troje djece, od dobrih i poštenijih roditelja, i da nijesu starija od 12 ni mlađa od 11 godina – po mogućstvu da su svo troje rođeni istog mjeseca; da je među njima jedna djevojčica. Osim toga ne smije proći više od 40 dana od one doba od kad je pokrađa ili što drugo učinjeno, pa do dana kad se ima činiti 'proricanje na mač'. Proricanje se vršilo za vrijeme mladog mjeseca.“⁵

Ovdje moramo zapaziti da je običaj „proricanja na mač“ imao jako složenu strukturu, komplikovanu proceduru koja se morala do kraja sprovesti, pa prema tome vjerovatno da je praktikovan u rijetkim i izuzetnim prilikama. Takođe je značajno što se običaj primjenjivao ne kao dio narodnog vjerovanja ili folklora u želji da se predskazuju budući događaji, kao dio potrebe da pronikne u nepoznato, već kao suplement narodnog običajnog prava. Time proučavanje tog običaja dobija na značaju jer pruža jedan novi pogled u poimanju prava i pravde kod crnogorskog naroda. Mi iz ovog teksta ne možemo sa sigurnošću da utvrdimo starost tog običaja, ali intencije koje nam pruža gore citirani odlomak, navode nas na zaključak da datira možda i iz prethrišćanskih epoha. Posebno kad se uzme u obzir da se običaj izvodi uz pomoć djece vrlo specifičnog uzrasta i oba pola, ne možemo da se otrgnemo utisku da se ovdje radi o jednom reliktu pravne tradicije ovih prostora naslijeđenom iz doba plemenskog i predinstitucionalnog života. Kad se tome pridoda podatak da se običaj proricanja mogao vršiti samo u doba mladog mjeseca, uviđamo da ovaj običaj ima svoje paganske korijene i da je kao takav preživio hristijanizaciju ovog prostora i naroda. Dodati hrišćanski supstrat u obliku roka od 40 dana kad se može uspješno sprovesti proricanje, samo potvrđuje ovu tezu i svjedoči da je ova pravna praksa uspješno preživjela proces pokršćavanja i infiltrirala se u novonastale običaje, stvarajući time svojevrsnu kompilaciju hrišćansko-narodne pravne tradicije. Ovakvo spajanje paganskih vjerovanja i običaja s hrišćanskom tradicijom nije novina na evropskom tlu nakon Seobe naroda od IV do VI vijeka naše ere. Najbolji primjer za to je Salijsko pravo,

⁵ Književni list, sveska 1, januar – februar 1902, Cetinje, str. 1.

kodifikovani pravni običaji paganskih Franaka, nakon njihovog pokrštavanja u Turu, koje je ostalo izvor prava tokom vjekova sve do formalnog nestanka Svetog rimskog carstva njemačke narodnosti 1804. godine pod naletima trupa Napoleona I Bonaparte. Mi, iz današnje perspektive, možemo samo da naslućujemo da li je ovaj običaj, dio slovenske pravne tradicije donesen na ove prostore nakon doseljavanja, ili su ga slovenska plemena naseljena na prostora rimske provincije Prevalis zatekla ovdje po svom naseljavanju današnje Crne Gore. Njihovim doseljavanjem u VI vijeku, mada postoje naznake da se prisustvo Slovena na ovom prostoru može pratiti čak od IV vijeka, dolazi do velike prekompozicije u svim segmentima društva. Sudar romanske i slovenske kulture uslovljava i stapanje tradicija, mitoloških sistema i ostalih oblika kulturne nadgradnje. Spajanja dvije tako raznorodne civilizacije dovode do formiranja osobenih karakteristika današnjeg materijalnog i duhovnog bića Crnogoraca.⁶

Iako smo samo ovim jednim odlomkom otvorili brojna pitanja o načinu sagledavanja i vrednovanja ovog običaja, i metodološkom pristupu njegovog proučavanja, samo smo načeli njegovu slojevitost. U daljem kazivanju „proricanje na mač“ otkriva još više od svoje fenomenalne kompleksnosti. U pripremi za izvođenje ovog rituala djeca dan prije moraju biti okupana i obučena u čiste haljine. Nadalje pripreme teku ovako:

„Sjutra dan, rano prije zore, pođu djeca k označenom mjestu ne smijući usput ništa govoriti. Kad dođu na označeno mjesto okupaju se opet i tu im se očita molitva, ogrnu se crvenijem ogrtačima, na glavu metnu crvene fesiće; pa na sebi ništa nemaju osim ogrtača – ćinterca i fesića. Dok se oni spremaju već je donešena kaca puna žive vode sa izvora, a mora biti zahvaćena prije sunčeva izlaska. Na nju se metne mač čist i svijetao, da se u njega može ogledati. Za slučaj, koji ćemo na niže ispričati uzet je mač 'Vukovac' iz Spiča. Kao što se vidi, svaki mač nije za taj posao. Na maču mora biti ispisano slovo Solomonovo. Sve je to s kacom namješteno na pragu one zgrade, odakle je stvar ukradena. Osim pomenute djece proricanju ne može pristupiti niko izuzimajući jednog ili više sveštenika, koji vrše neki obred te metnu tri nalonja više dječijih glava i na nalonjama tri ikone. Djeca kleknu i potpuno priljubljena jedno uz drugo naslone se, pa netremice gledaju u mač oko onoga mjesta gdje je slovo Solomonovo. Važni plemenski glavar mogao se približiti, a ostali svijet, koji se na ovo priricanje kupio, kao na kakav sabor, stajao je i posmatrao izdaleka da ne bi, kako vele, kakav grješnik oskrnavio zlom pomišlju ovaj 'sveti' čin.

⁶ Radoje Radojević, Crnogorske legende, Stvaranje, časopis za književnost i kulturu, sveska 7-8, Titograd, 1971. godine, str. 353.

Pri samom činu proricanja voda bi se u kaci tiho kretala u krugove. Mač bi se na onom mjestu u koje djeca gledaju tanko orosio i tu bi se pojavljivale razne slike i prilike, pa bi djeca jasno govorila o onom što vide.“⁷

Ovaj opis rituala „proricanja na mač“ definitivno je najvažniji dio ove priče. Višestruka i mnogoslojna simbolika koja se pojavljuje u ovih nekoliko redaka teksta zaslužuje duboku i temeljnu analizu u više naučnih disciplina. Magijski obred koji se opisuje sadrži jednako i paganske i hrišćanske elemente, s tim da hrišćansko u ovom slučaju djeluje kao mlađe i naknadni aneks nečemu što ima mnogo starije korijene. U istorijskoj nauci jasno je izražena i odavno uočena činjenica da je hrišćanstvo, šireći se među mnoga paganska plemena, od kojih će kasnije nastati narodi, potiskivalo staru religiju i kultove. U pojedinim slučajevima kad je kult nekog paganskog boga bio previše moćan i snažno ukorijenjen u narodu, hrišćanska religija činila je jednu vrstu kompromisa i taj kult uvlačila u svoje teološke koncepcije produžavajući mu život pod okriljem i imenom nekog svetitelja. Najpoznatiji primjeri takve prakse su običaji i vjerovanja vezana za Svetog Iliju, Svetog Đorđa i Svetog Petra, a na zapadu Evrope i oko Djevice Marije, oko kojih se razvila čitava jedna folklorna tradicija.⁸ Ova zamjena i potiskivanje kultova uslovila je da se u narodnim vjerovanjima pojave novi, hrišćanski nosioci kulta i magijskih moći, ali i da se zadrži samo jedna, po stepenu niža, animističko-demonistička faza prastare religije.⁹ To prožimanje religijskih, paganskih i hrišćanskih uticaja, islamski će doći nešto kasnije, stvara jedinstveno pletivo vjerovanja i običaja širom evropskog kontinenta na koja antropolozi i etnolozi pokušavaju da daju svoje odgovore. Kad se radi o prostoru koji ima tako specifičan društveno-istorijski razvoj kao što je crnogorski, postupak određivanja pojedinog uticaja i strukture koja se nalazi unutar jednog običaja, dodatno se usložnjava zbog preplitanja mnogih prethrišćanskih religija. Bilo bi previše pojednostavljeno kad bi u razmatranje uzeli samo drevnu slovensku religiju i hrišćanstvo, tražeći odgovore za pitanja koja su pred nama, u kalemljenju i prožimanju ta dva religijska koncepta. Kako su već utvrdili brojni istaknuti proučavaoci narodne tradicije, na crnogorskom prostoru mogu se naći religiozni uticaji mnogih paganskih antičkih sistema vjerovanja, od Kavkaza do Galije.¹⁰ Brojni uticaji koji su ostavili traga na tradiciju crnogorskog naroda stvorili su jedinstveni koncept poimanja svijeta materijalnog i duhovnog, životne okoline i bića s kojima se susreće običan čovjek kod Crnogoraca. Takvo poimanje prožeto je, kako to opisuje P. A. Rovinski, željom da se svijet oko sebe spozna na jedan razuman

⁷ Isto, str. 1–2.

⁸ Trajan Stojanović, *Balkanski svjetovi, prva i posljednja Evropa*, Njujork, 1994.

⁹ Kulišić & Petrović & Pantelić, *Srpski mitološki rečnik*, Nolit, Beograd, 1970, str. 3.

¹⁰ Isto, str. 8.

način, da pomoću dobrog i pravilnog posmatranja sagleda i predstavi problem koji je pred njim i zato je lišeno suvišnih apstrakcija i nepotrebnog misticizma. Pa ipak, taj svijet posjeduje bogatu fantastiku punu živih i jakih likova, koji su uvijek jasno ocrtani i osvijetljeni, često noseći ljudske karakterne osobine, ali nikad čudovišni.¹¹

Predmeti koji se upotrebljavaju za „proricanje na mač“ i njihova simbolika

Kako bismo bolje razumjeli snažnu simboliku ovog neobičnog rituala okrenućemo se analizi elemenata koje on sadrži. Prvi je živa voda koja se donosi s izvora zahvaćena prije izlaska Sunca. „Živa voda“ je, prema narodnom vjerovanju, ona koja se kreće, koja ne staje, koja je slobodna.¹² Zanimljivo, voda se u narodu koristi u još jednom ritualu koji je vezan za pravne običaje, a to je „vađenje maziye“ samo što je pri tome riječ o ključalov vodi.

O maču koji je upotrijebljen za ovaj ritual i opštim karakteristikama mačeva u Crnoj Gori

Sljedeći i najvažniji predmet u cijelom ritualu je mač, centralni predmet oko kog se sve vrti. Kao što smo naveli za konkretan ritual koji opisujemo upotrijebljen je mač „Vukovac“ za tu priliku specijalno donesen iz Spiča. Međutim, već tu se javljaju problemi u interpretaciji ovog predmeta. Nekako prirodno, kad se govori o mačevima, ima se utisak da smo svi familijarni s tom vrstom oružja. Gotovo da nema civilizacije u istoriji koja nije razvila neku vrstu mača. Njegovo porijeklo seže do samih početaka ljudske obrade metala. Dosta često se naziva i „kraljicom oružja“.¹³ Zbog toga su ponekad mačevi nosili ženska imena. Mač je tokom svoje istorije postao simbol viteštva i moći. Međutim, kada se izvrši dublja analiza, evidentno je da se tu radi o brojnim tipovima, vrstama i varijacijama, razvijanim za različite potrebe i u različitim kulturama.

Glavno pitanje koje se postavlja pred nama je kakav mač je mogao da dođe u obzir pri izvođenju ovog rituala. Iz ovoga proizilaze pitanja, o tipu mača koji je upotrijebljen, njegovoj starosti, porijeklu i tako dalje. Konkretno, o maču zvanom „Vukovac“ nijesmo u mogućnosti da nešto поближе kažemo. Iz daljeg teksta vidimo da je bio, u vrijeme kad se odvija ritual proricanja, u

¹¹ Radoje Radojević, Crnogorske legende, Stvaranje, časopis za književnost i kulturu, sveska 7-8, Titograd, 1971. godine, str. 356.

¹² Kulišić & Petrović & Pantelić, Srpski mitološki rečnik, Nolit, Beograd, 1970, str. 83.

¹³ Preuzeto sa: www.knightsedge.com, history of sword.

vlasništvu Pera Milova Niklana.¹⁴ Ipak, na osnovu njegovog opisa, koji nam je dat u tekstu, možemo izvući određene zaključke koji nam mogu poslužiti za bolje razumijevanje kompletnog rituala. Otvaranjem priče o spičanskom maču „Vukovcu“ i uopšte o mačevima na ovim prostorima naišli smo na zanimljive rezultate.

Kao što je opštepoznato, u Crnoj Gori nijesu postojale radionice za izradu oružja, hladnog ni vatrenog, sve do druge polovine XIX vijeka kad knjaz Nikola otvara fabriku na Rijeci Crnojevića. Možda je upravo zbog toga, u Crnoj Gori postojao poseban respekt, gotovo kult, prema oružju. Jednako se cijenilo i hladno i vatreno oružje. Sam geografski položaj Crne Gore, opkoljenost neprijateljskim zemljama i ne uvijek otvoren pristup okolnim pazarima, usloveli su ograničenost trgovine, pa samim tim i nabavke oružja. Nedovoljnost oružja potrebnog za odbranu zemlje, posebno oskudica i nemogućnost nabavke modernog vatrenog oružja, dovela je do stvaranja posebnih osobina i taktičkih karakteristika u crnogorskoj borbi. Razvila se posebna strategija u kojoj je preovladavala borba izbliza, prsa u prsa, zbog čega je do izražaja došao jatagan kao osnovno oružje u upotrebi u Crnoj Gori. Vremenom jatagan je postao predmet raspoznavanja Crnogoraca i dio njihovog izvornog folklor. Neprestanost borbe za slobodu uslovila je konstantnu potrebu za velikim količinama oružja. Istovremeno razvila je u Crnogoraca i strast prema raskošnom i skupocjenom oružju. Da je zaista bilo tako potvrđuju i riječi arhimandrita Nićifora Dučića koji svjedoči da je ponekad u Crnogoraca oružje i odijelo vrijedelo više nego cijelo imanje!¹⁵ Pored sveprisutnog jatagana u Crnoj Gori se moglo, od hladnog oružja, sresti još i sablja, ali vrlo rijetko. Ovaj tip sječiva nije bio rasprostranjen u Crnoj Gori zbog svojih karakteristika koje nijesu odgovarale vidu crnogorske borbe. Uz to, sablja je bila najčešće povezivana s konjicom koja u Crnoj Gori gotovo da nije postojala. Ipak, daleko veće vrijednosti od jatagana, sablja je bila jako cijenjena među Crnogorcima i samo pojedini najistaknutiji glavari imali su sablju u svom ličnom naoružanju. Jataganu vojvode Mirka Petrovića obloge su metalne, srebrnom žicom ukrašene obrađene i pozlaćene. Oba uva su lijepo razvraćena i ukrašena sa po dva koral. Haršma je ukrašena sa deset krupnih koral. Na kabzi je, sprijeda i pozadi, gdje se uši razilaze, po jedna kvadratna tablica, parazan je rađen od srebra pored koga je utisnut Solomonov pečat. Proizveden je godine 1295.

¹⁴ Prema našim saznanjima porodica Niklana je jedna od starosjedićkih familija u Spiču. Postoji i porodica Niklanovića u Budvi koja nije s njima u srodstvu, jer vodi porijeklo iz Paštrovića, dok su Niklani iz Spiča porijeklom iz Stare Crne Gore. Danas u Sutormu nema potomaka Niklana koji su se raselili.

¹⁵ Branko Bogdanović, Hladno oružje Srbije, Crne Gore i Jugoslavije, Vojni muzej, Beograd, 1997, str. 67.

po hidžri, što znači da je napravljen 1810. god. Sav ornament na koricama je pozlaćen. Jatagan kralja Nikole, poklon vojvode Ilije Plamenca, dugačak je 75 cm. Na jataganu ima nekoliko natpisa na turskom jeziku. Prvi s desne strane glasi: Izrada majstora Murata Vlasnik Abdulah. O srce, ne ponizi se za jednu dušu pred svakom dušom! Zadovoljstvo (pijanstvo) ovoga svijeta ne ponizi se ni pred samim sultanom. Neka je noć sreća svome vlasniku. Korice su takođe lijepo izrađene. Pri vrhu sa 22 korala raspoređena u četiri reda, a na sredini s obje strane po jedan Solomonov pečat. Sav rad na sječivu i koricama je prizrenskih majstora.¹⁶ Za nas je značajno da su oba jatagana imala na sebi ugraviran Solomonov pečat. Neki od najljepših primjeraka jatagana do danas sačuvanih u Crnoj Gori su oni koje su nosili veliki vojvoda Mirko Petrović i knjaz Nikola, a koji se danas čuvaju u zbirci Narodnog muzeja na Cetinju.

Posebno su bili cijenjeni komadi oružja visokog kvaliteta izrade i bogate ornamentike, koji su ponekad predstavljali prava mala umjetnička djela. Još rjeđe od sablji, u Crnoj Gori su bili zastupljeni mačevi. Ako ih je i bilo, zasigurno su predstavljali samo trofejno oružje, van svake praktične upotrebe, visoko cijenjeni i neprocjenjive vrijednosti, predmeti koji se prenose s koljena na koljeno, kroz generacije.¹⁷

Tokom vremena, usljed čestih ratova, na Cetinje se slegla velika količina oružja, hladnog i vatrenog, barjaka i ostalog ratnog materijala koje je uzimano kao ratni trofej iz brojnih sukoba s Turcima.¹⁸ Zbirke tog oružja i danas čini dio fondova Narodnog muzeja Crne Gore na Cetinju. Manji dio oružanog arsenala Crne Gore nabavljen je kupovinom zbog materijalnog stanja crnogorskog naroda tako da su kvalitetne primjerke oružja mogli sebi priuštiti samo najistaknutiji glavari, mada i oni samo u izuzetnim prilikama. Kako sami Crnogorci nijesu proizvodili svoje oružje, tako se u njihovom posjedu moglo naći oružje različitog porijekla, čak s više kontinenata. Budući da se ovdje radi o maču, koga su Crnogorci vrlo malo upotrijebljavali u borbama, usložnjavaju se naponi da se odredi tip i porijeklo mača o kom je riječ. Bez neke praktične svrhe, „Vukovac“ je morao biti čuvan kao predmet simbolične i ritualne važnosti. To svakako ne umanjuje njegovu vrijednost i sigurno je čuvan kao velika dragocjenost od strane njegovih vlasnika. Stvar se još više usložnjava s obzirom da ovdje govorimo o maču koji je donesen iz Spiča, sa crnogorskog primorja, koje je održavalo veze s čitavim Mediteranom i šire. Hladno oružje koje su Crnogorci upotrebljavali, a posebno sječiva poput mačeva, sablji i jatagana, vodi porijeklo s različitih prostora. To znači da se

¹⁶ Goran Bujanja, Jatagani u Crnoj Gori, preuzeto sa sajta www.montenegrina.net

¹⁷ Isto

¹⁸ Milan Jovičević, Jatagani u Muzeju kralja Nikole, Glasnik Narodnog muzeja Crne Gore, sveska IV, Cetinje, 2008, str. 76.

koristilo oružje različitog tipa. Najčešće su zastupljene lokalne radionice u Skadru, Boki Kotorskoj, Prizrenu i Bosni, ali ima i sačuvanih primjeraka koji potiču iz Italije, Egipta, radionica Sjeverne Afrike, Njemačke itd. Zato nam se nameće pitanje, da li je „Vukovac“ potekao iz hrišćanskih ili muslimanskih radionica oružja?

Ukoliko uzmemo u razmatranje pretpostavku da je spičanski mač, o kom je riječ, bio hrišćanske provenijencije, otvaraju nam se dvije varijante u pogledu otkrivanja njegovog tipa. Ono što nam izvorni tekst otkriva po ovom pitanju je činjenica da je mač bio svijetao s jasno vidljivim ornamentima. Iz toga moramo izvesti zaključak da je u pitanju tip mača koji je relativno novijeg nastanka za doba sredine XIX vijeka kad se ova pripovijest odigrava, što ga smješta najdalje u XVII vijek. Iz toga slijedi da je „Vukovac“ mogao pripadati jednom od dva tipa mača, rapiru ili skjavoni.

Oba ova tipa mača nastala su u Italiji, samo u različitim periodima, i oba su obilježili jednu epohu u razvoju mača. Rapir je tipičan predstavnik renesanse i bio je u širokoj upotrebi u Evropi tokom XVI i XVII vijeka. To je jednoručni dugi mač, prepoznatljiv po svojoj elegantnoj dršci. Obično je služio za samoodbranu, pa je postao poznat po brojnim duelima u kojima je bio glavno oružje.

Međutim, veća vjerovatnoća je da je „Vukovac“ pripadao drugom tipu mača – skjavoni. Naime, ovaj tip mača nastaje u Veneciji krajem XVII vijeka i zadržao se u upotrebi sve do sredine XVIII vijeka. Samo ime tog tipa mača vodi porijeklo od italijanske riječi za Slovene, jer su ga prvi koristili Dalmatinci u službi Republike Svetog Marka. Čak postoji teorija da ime mača znači Slovenka. Od kraja XVII vijeka preovladao je Starim kontinentom kao dominantno oružje konjice i često je bio u rukama plemstva. Nešto šire oštrice od rapira, bio je prepoznatljiv po ukrašenoj dršci u obliku korpe koja je u potpunosti štitila ruku mačevaoca.¹⁹ Upravo zbog porijekla skjavone i velike rasprostranjenosti ovog tipa mača na ovim prostorima smatramo da bi on više odgovarao u našem slučaju, budući da je nastao u oružarnicama Venecije pa se svakako lakše dolazilo do njega. Pa ipak, osnovna zamjerka po pitanju hrišćanskog porijekla mača „Vukovca“ je starina ova dva tipa oružja. Prema opisu koji imamo „Vukovac“ je svijetao mač s oštricom prekrivenom ornamentikom u kojoj se ističe Solomonov pečat. Uzimajući u obzir da se radnja ovog rituala dešava sredinom XIX vijeka, teško je povjerovati da se za to mogao upotrijebiti mač star minimum sto godina.

Iz tog razloga, mnogo vjerovatnije je da je „Vukovac“ bio mač muslimanske provenijencije. Upravo sjećiva koja su nastala na teritoriji Osmanskog

¹⁹ Preuzeto sa sajta www.knightsedge.com/s-130-16th-century-ad-swords.aspx#schiaivona-sword

Carstva isticala su se svojom bogatom ornamentikom. Već smo naprijed naveli da su Crnogorci najrađe i najčešće koristili jatagan u svojim borbama. Zato se i danas u zbirkama oružja u Crnoj Gori nalazi velika količina ovog oružja koje se razvilo, kao tip noža, u XV vijeku za potrebe janičara. Jatagani u upotrebi u Crnoj Gori uglavnom su proizvođeni u radionicama u okruženju, od Albanije do Bosne. Za svaku od ovih radionica vezane su određene karakteristike u obradi metala i izradi ukrasa na oštrici. Najbrojniji primjerci sječiva, naročito jatagana, izašli su iz zanatskih radionica u Skadru. Zato ćemo se i zadržati na njima kako bismo predstavili osnovne karakteristike u izradi oružja. „Pored gvožđa i čelika, kao materijal za izradu i ukrašavanje skadarskih jatagana upotrebljavani su srebro i koral, za reprezentativnije primjerke i zlato, a za korice (sačuvana su samo tri skadarska jatagana sa koricama), pored srebra, drvo i koža. Preovlađujuće tehnike u ukrašavanju su tauširanje²⁰, granulacija²¹ i upotreba tordirane žice, a sasvim rijetko i ažuriranje²² i filigran.²³“ Upotrebom ovih tehnika razni majstori skadarskih oružarskih radionica pravili su razne ukrase po svojoj volji ili želji vlasnika. U tom ukrašavanju dominantni su islamski motivi. Tako na sječivima možemo naći brojne floralne ili geometrijske ornamente, ajete i druge izvode iz Kurana, imena vlasnika i majstora koji su ga izradili, Hidžretsku godinu izrade.²⁴

Međutim, u slučaju koji mi razmatramo, u pitanju je mač, a ne jatagan, jer svakako da su lako mogli napraviti razliku između to dvoje. Drugi tip sječiva koji je izrađivan u osmanskim radionicama bio je kilič. To je vrsta mača ili sablje, koji se od jatagana razlikuje po dužini i manjoj zakrivljenosti sječiva. Bio je u upotrebi od samih početaka Osmanskog Carstva, a oblik mu je standardizovan oko 1400. godine. Njega su nosili spahije i konjanici zbog dosta dugog sječiva, za razliku od jatagana koji je bio manji i povijeniji i zato omiljeno oružje janičara. Zanimljivo ovaj oblik sječiva poslužio je kao model iz kog je nastalo više komada oružja korištenih širom Evrope. I danas ovaj tip oružja je uzor za izradu svih sablji koje se koriste u armijama širom svijeta. Kao i jatagani, i on je bio bogato ukrašan, kako sječivo tako i korice, pa se i na njemu mogu naći ornamenti poput Solomonovog pečata.²⁵

Treća vrsta hladnog oružja koji je bio u upotrebi u Osmanskoj imperiji je Mamelučki mač. To je dugo sječivo, mnogo manje zakrivljeno od kiliča, nastalo po uzoru na persijski šamšir. Korišćen je od Mameluka, turskih naoru-

²⁰ Tauširanje je postupak umetanja metala u metal.

²¹ Granulacija je način ukrašavanja pomoću lemljenja malih srebrnih ili zlatnih zrnaca.

²² Ažuriranje je tehnika izrade šupljikavog veza.

²³ Filigran je fini mrežasti ornament od zlatne ili srebrne žice.

²⁴ Milan Jovičević, Jatagani u Muzeju kralja Nikole, Glasnik Narodnog muzeja Crne Gore, sveska IV, Cetinje, 2008, str. 78.

²⁵ Podaci preuzeti sa sajta www.swordhistory.info

žanih robova, kasnije vladara Egipta, pa po njima i nosi ime. Ovaj tip oružja u evropsku tradiciju ušao je preko francuske konjice i koristi se u mnogim armijama svijeta.²⁶ Takođe, i on je imao na sebi brojne i bogate ukrase.²⁷

Koji od ovih tipova oružja je korišćen u ritualu koji opisujemo ne možemo sa sigurnošću da tvrdimo. Jasno je da se radi o oružju koje je stiglo iz turskih radionica upravo zbog ornamentike koja je opisana na njemu. Jatagan, kao što smo već istakli, nije, jer u Crnoj Gori su ga lako prepoznavali i teško je vjerovati da bi neko načinio grešku i zamijenio ga s mačem. Što se tiče kiliča, on jeste bio osnovno oružje spahija i kao takav rasprostranjen na ovim prostorima, ali to je sječivo mnogo bliže sablji nego maču tako da je opet teško ne razlikovati ta dva pojma, posebno ljudima koji su naviknuti na njihovu upotrebu. U tom smislu, najbliži smo mišljenju da se radilo o Mamelučkom maču, ali on je najmanje bio u upotrebi na ovim prostorima. Zapravo u današnjoj zbirci Narodnog muzeja na Cetinju nijesmo našli nijedan primjerak tog tipa mača. U prilog ovoj teoriji ide činjenica da je u cijeloj priči upotrijebljen mač iz Spiča, koji je tada bio dio Turske, a znamo da su postojale veze između crnogorskog primorja i Sjeverne Afrike kad je u pitanju izrada oružja. Nekoliko jatagana koji su danas dio zbirke Narodnog muzeja potiču iz radionica oružja u Egiptu, pa smatramo da je postojala mogućnost da je i ovaj mač donešen otuda. Kao potvrdu ovoj pretpostavci ukazujemo na veliku i živu trgovinu oružjem duž Mediterana, pa tako i istočnojadranske obale. Tako, na primjer, znamo da su u ovom dijelu Evrope bile dosta cijenjene i poznate oružarnice Dubrovnika, a posebno dubrovački zlatari koji su izrađivali ornamente i ukrase na oružju. Njihova djela stizala su do mnogih zemalja Starog kontinenta. U znamenitom Dubrovačkom arhivu sačuvao se podatak da je 1494. godine zlatar Maroje Ratković izradio srebrni mač za turskog sultana Bajazita II.²⁸

Takođe, predmet koji se pominje u priči i bitan je za pravilno održavanje ovog rituala je nalonja. Ovaj predmet je dio crkvenog mobilijara i predstavlja, obično, drveni stalak obavijen platnom najčešće crvene boje. Koristi ga sveštenik prilikom liturgije i na njemu stoji jevanđelje iz kog se čita vjericima. Kao takav ima dosta značajnu ulogu u crkvi, pa njegova upotreba tokom vršenja rituala proricanja na mač samo podiže značaj tog čina i svjedoči o ozbiljnosti s kojom se postupalo i pristupalo pri izvođenju rituala koji opisujemo.²⁹

²⁶ Danas se najviše ovaj tip mača koristi u Mornarici SAD.

²⁷ Podaci preuzeti sa sajta www.swordhistory.info

²⁸ Ljubo Karaman, Pregled umjetnosti u Dalmaciji, Matica Hrvatska, Zagreb, 1952, str. 78.

²⁹ Iskreno se zahvaljujem kolegi profesoru Predragu Vukiću, koji mi je pomogao prilikom identifikacije ovog predmeta.

Slovo Solomonovo kao ornament – njegova upotreba i simbolika

Ono što najviše upada u oči pri opisu ovog rituala je podatak da svaki mač ne može biti upotrijebljen za ovu rabotu već samo onaj na koga je ispisano „slovo Solomonovo“. Pitanja koja pokreće gore navedena činjenica su brojna. Kao prvo, šta je i šta predstavlja simbol tog imena? Da li je zaista u pitanju slovo hebrejskog alfabeta? Ako jeste, kako su ga prepoznavali stanovnici koji, teško da su imali kontakta s jevrejskim narodom, a kamoli sa slovima hebrejskog pisma?

Ionako oskudna, naša literatura o ornamentima i ornamentisanju, skoro da je preskočila ovaj, inače prilično raširen simbol. Drevan, od svog postanka duboko utkan u mnoge kulture, jednako je bio zastupljen i na Istoku i na Zapadu. Ono što je nama najinteresantnije, to je činjenica da se na sječivima, ali ne i na koricama, kao ornament mogao naći i Solomonovo slovo ili Solomonov pečat, kako je poznat u literaturi o ovim pitanjima. U našoj nauci nije se dovoljno obratila pažnja na ovaj simbol i zato je u literaturi uglavnom tretiran kao Davidova zvijezda. Međutim, prema istraživanju koje smo sprovedi, uvidjeli smo da između ova dva simbola ipak ima razlike. Davidova zvijezda, današnji simbol države Izrael, predstavlja dvodimenzionalni heksagram, dva ukrštena trougla, čiji su vrhovi okrenuti jedan na gore, a drugi prema dolje. Nastao je kao kraća ili stilizovana verzija inicijala imena izraelskog biblijskog cara Davida, oca cara Solomona, koji je korišćen na štitovima njegovih vojnika. Takođe, u simboličkom smislu predstavlja zvijezdu koja je nagovijestila dolazak oslobodioca Izraela i koja se prvi put pominje u Bibliji kao proročanstvo.³⁰ S druge strane, Solomonov pečat, iako sličnog oblika, ima potpuno drugačiju simboliku. Dok je Davidova zvijezda amblem, koji se crta na određenim predmetima, ovo drugo je pečat i predmet sam po sebi. Istorija pečata je prilično duga da bismo se na ovom mjestu bavili njome, ali je neophodno naglasiti da se pojavljuju kao predmeti od velike važnosti u svim drevnim civilizacijama. Nastali su kao dokaz vlasništva, nad stvarima, a ponekad nad ljudima, pa zbog toga su veoma cijenjeni i brzo stiču mistična svojstva. Zbog toga što predstavljaju simbol vlasti, autoriteta i vlasništva nad nečim, izuzetno su cijenjeni u mnogim kulturama, pa tako i u judeohrišćanskoj. Pomen pečata može se naći i u Starom zavjetu, kao u Knjizi o Jovu, i u Novom, u Poslanicama svetog Pavla. I crkveni oci ranog hrišćanstva, poput Irineja Lionskog, Klimenta Aleksandrijskog i Tertulijana, poznavali su mističnu i simboličku snagu pečata. Prema njihovim shvatanjima i tumačenjima pečat je mogao da ponese

³⁰ „Vidim ga, ali ne sad; gledam ga, ali ne izbliza; izaći će zvijezda iz Jakova i ustaće palica iz Izrailja, koja će razbiti knezove Moavske i razoriti sve sinove Sitove.“ Brojevi 24:17.

simboličku snagu krštenja.³¹ Možda najpoznatiji biblijski pomeni pečata su oni iz Otkrovenja Svetog Jovana Bogoslova ili Apokalipse, gdje se lomi sedam pečata do konačnog Strašnog suda i ponovnog dolaska Isusa Hrista.³² Najcjenjeniji pečati su svakako vladarski, kojima potvrđuju svoju moć i vlast, a Solomonov pečat je jedan od te vrste. Zapravo, smatra se da je pečat cara Solomona najveći među svim pečatima jer je na originalu bilo ispisano Božije ime. To je dalo caru Solomonu, prema legendi, mistične moći da upravlja svim bićima. I to je po svom dizajnu heksagram, ali za razliku od Davidove zvijezde, predstavljen trodimenzionalno, kao dva uklopljena trougla. Nastaje kao zvanični pečat cara Solomona i koristi se u državnoj kancelariji Izraela u to doba.³³ Kao takav postaje važan simbol u jevrejskoj tradiciji, ali i mistici, jer ubrzo dobija i svoja magična svojstva. Upravo zbog svoje mistične simbolike postaje jasno prepoznatljiv i razlikuje se od Davidove zvijezde. Solomonov pečat je mistični simbol koji se sastoji od dva prepletena trougla koja formiraju zvijezdu sa šest kraka, obično s jednim trouglom tamnim, a drugim svijetlim. Simboliše jedinstvo duše i tijela.³⁴ Takođe, kako se radi o konkretnom predmetu, pečatu, njegova mistična simbolika i uloga u magičnim ritualima je znatno promijenjena. Pečati, poput Solomonovog, mogu imati zaštitne moći i magična svojstva. U njihovoj dugoj istoriji koristili su se kao zaštita od demona i zlih duhova. U nekim magičnim obredima povezivani su s egzorcizmom.³⁵ Uzimajući u obzir ove činjenice vidimo da je Solomonov pečat poznat i moćan simbol koji je raširen u mnogim tradicijama i upotrebljava se u puno magičnih rituala. U članku o njemu u Jevrejskoj enciklopediji se govori da je to simbol koji se našao na carskom prstenu i služio za ovjeravanje dokumenata. Ali, ubrzo je dobio i magična svojstva jer se vjeruje da je na njemu bilo ispisano ima Božije. Prvobitno su za njegovu izradu upotrijebljena dva trougla, jedan od mesinga a drugi od gvožđa. To mu je dalo sposobnost da magično može da upravlja kako dobrim duhovima, tako i zlim demonima. Zanimljivo, a značajno za naš rad, je činjenica da se ovo predanje o njegovim magičnim svojstvima prenijelo preko arapske tradicije i sačuvao u djelima arapskih pisaca. Naravno, kao moćan magijski simbol, Solomonov pečat nastavio je da živi kroz jevrejsku i hrišćansku tradiciju. Ovaj drevni simbol dovođen je u vezu s mnogim drugim kulturama. U antičkoj Grčkoj bio je poznat kao Polikra-

³¹ J. Chevalier & A. Gheerbrant, *Rječnik Simbola*, Nakladni zavod MH, Zagreb, 1983.

³² „zatim videh u desnici onoga koji sedaše na prestolu knjigu napisanu iznutra i spolja, zapečaćenu sa sedam pečata...” Otkrovenje, 5:1, po prevodu dr Luja Bakotića

³³ Preuzeto sa web stranice: Understanding the Differences between the Star of David and the Seal of Solomon

³⁴ Collaborative International Dictionary of English, Dictionary.net

³⁵ Preuzeto s web stranice: Understanding the Differences between the Star of David and the Seal of Solomon

tov prsten, koga spominje Herodot u svom djelu, ali i Strabon i mnogi drugi pisci. Bio je poznat i u keltskoj kulturi kao „druidsko stopalo“ i kao takvog spominje ga Gete u svom Faustu.³⁶ Pošto Solomonovo slovo, kao ornament, nije bio baš tako rijedak ornament, sa sigurnošću možemo zaključiti da je i mač „Vukovac“, o kojemu je riječ u ovom slučaju, proistekao iz neke od lokalnih zanatskih radionica, najvjerovatnije skadarske. Iako su majstori koji su izrađivali ova oružja pomenuti simbol prepoznavali kao jevrejski, njegova upotreba nije imala nikakve veze s hebrejskom kulturom i nasljeđem. Prema istraživanju koje smo sprovedi po srijedi je slučaj da se Davidova zvijezda jako koristila u ukrašavanju metalnih predmeta, posebno oružja. Zbog svog oblika, dva ukrštena trougla. Solomonov pečat, kao ornament, korišćen je, ponekad i na zahtjev naručioca, kao amulet. Njegova pojava na sječivima mora se tumačiti jedino kao amajlija, izraz jedne vrste sujeverja majstora i vlasnika tog oružja.³⁷ Ponekad unutar Solomonovog pečata moglo se naći ispisano ime vlasnika ili majstora koji je sječivo izradio. Ovaj simbol skoro isključivo možemo sresti na sječivima, (jatananima, sabljama, mačevima) koji su nastali na teritoriji Osmanskog Carstva. Zbog svog geometrijskog oblika odlično se uklapao u ostale ornamente koji su koristili osmanski majstori oružari. Kao takvog, Solomonov pečat, srijećemo u svim poznatim oružarnicama Osmanskog Carstva, Istanbulu, Bursi i Plovdivu.³⁸ Jednako, koristio se kao ornament i u radionicama Skadra, Prizerena, Sarajeva.

Ispovijest učesnika „proricanja na mač“

U nastavku priče o „proricanju na mač“, autor članka Oliver, donosi ispovijest čovjeka koji je bio jedan od učesnika ovog rituala. Vođen znatiželjom Oliver je, kako sam piše, ponovo pitao prijatelja da mu pobliže ispriča o ritualu proricanja. Već sljedećeg dana, taj prijatelj, kome ne navodi ime, mu je omogućio susret s jednim čovjekom koji je bio učesnik, najvjerovatnije posljednjeg izvođenja proricanja na mač. Oliver to opisuje ovako:

„Uđosmo u jednu krčmicu u Ivanbegovoj ulici, ali sobica puna seljaka, zadimili duvanom, da unutra ništa ne vidiš. Moj prijatelj zovnu jednog od seljaka po imenu. Izade čovjek, oko 50–60 godina, srednjeg rasta, koštunjav, lica opaljena, smeđih ili vatrenijeh očiju, a brkova nevelikih; na prsima nemaše džamadana, no raspučena košulja otkrivaše runjave prsi. Podizашe struku da se ogne. Malo pognut, živahan i okretan starčić, takav mi se učini na prvi

³⁶ Jevrejska Enciklopedija: Jozef Jakobs, M. Selingson, Solomonov Pečat

³⁷ Ovom prilikom zahvaljujem dr Dragani Kujović iz Istorijskog instituta u Podgorici na saopštenim informacijama, koje su mi je ukazale na značaj Solomonovog slova kao amuleta.

³⁸ Jatanan turski mač, preuzeto s: www.turkishculture.org

pogled, a poslije mi je prijatelj zborio da je bio dobar. Iskoči živo kao srndać, što je svojstveno našijem ljudima, pa i ako su u godinama; hoće pošto po to da pokaže svoju živost.“³⁹

Kako je članak objavljen u „Književnom listu“, vidimo da je autor želio da lijepim opisom što više približi čitaocima događaj o kojem piše. Zbog toga se trudi da što vjernije predstavi likove koji se pojavljuju u njegovoj naraciji. Što se nas tiče prema ovim opisima možemo zaključiti ponešto o samom Oliveru. Malo dalje u tekstu, sam autor kaže da je pričanju svjedoka prisustvovao još jedan čovjek koji je želio, kako se navodi, „da čuje šta hoće ovi lacmanin“. Iz toga, možemo izvući zaključak da je Oliver bio negdje s crnogorskog primorja. Po tome kako dalje teče priča, zaključujemo da je njegov prijatelj po činu kapetan, jer mu se očividac tako obraća. Njegov čin je bio presudan da starac ne odbije da govori o svom iskustvu sa proricanjem, pošto je njegov prvi odgovor na pitanje o toj temi bio:

„Ostavite se, ljudi tih besposlica, Boga vi, to je bilo odavno; nemojte da se rugate sa starijem ljudima.“⁴⁰

Sastanak je ugovoren za to veče, kad su se dvojica svjedoka pojavila kako bi ispričali svoj doživljaj u pratnji još jednog čovjeka koji je došao iz radoznalosti. Nakon početnog ubjeđivanja kapetana, gosti su počeli svoju priču. Podstaknuti njegovim riječima i hvalama, iz konteksta saznajemo da se i ovaj razgovor vodio u istoj kafani u Ivanbegovoj ulici, jer autor kaže da kad su se ostali gosti razišli, pristali su da ispričaju ono što znaju o „proricanju na mač“. Razgovor je počeo ovako:

„Bilo je to baš u početku vlade knjaza Danila, pravo vi reći tek je bio stupio na vladu. Naši su Crmničani, kao što vi je poznato, odili u Carigrad svake godine 'u tečnik'. Iz svakoga kraja naše Crmnice bilo ih je, koji odu pa tamo rabotaju po nekoliko godina. Obično se vraćaju doma sa nekom zaradom, te se u kući oporave, plate dugove i ostalo što je za vrijeme dok nijesu doma bili potrošeno. Boga mi se onda lijepih parica moglo zaraditi.“⁴¹

Iz ovog uvoda vidimo da se radnja rituala odvija u prvim godinama vladavine knjaza Danila, što će reći 1852–1853. godine. Kasnije, 1855. godine, knjaz je izdao svoj Građanski zakonik koji je zabranjivao ovakve običaje. Po pričanju svjedoka, ranije je ovaj običaj bio često praktikovan „u stare zemane“, ali da je ovaj kojem su oni prisustvovali bio posljednji. To nas upućuje na dugu tradiciju ovog običaja u našem narodu koji je bio dio pravne prakse i način pronalaženja krivca za neki zločin, a izraz „u stare zemane“ može da upućuje i na njegovo srednjovjekovno porijeklo. Takođe, svjedočenje da se tada moglo

³⁹ Književni list, sveska 1, januar – februar 1902, Cetinje, str. 2.

⁴⁰ Isto

⁴¹ Isto, str. 3

dobro zaraditi u Osmanskoj imperiji odnosi se na vrijeme prije Krimskog rata, jer nakon njega Turska doživljava ekonomski krah i bankrotira.

U nastavku kazivanja, saznajemo da je konkretno mjesto odvijanja radnje crmničko selo Gluhi Do. Svjedok govori kako su Gluhodoljani, vraćajući se s pečalbe u Turskoj, kod nekog zlatara iz Grčke kupili srebrni krst za crkvu u svom selu. „Za njega su dali 700 talijera, a bješe u njega 13 litara srebra.“⁴² U crkvi je ovaj dragocjeni krst stajao dvije godine, ali na Savindan, oko podne, po kazivanju svjedoka, krst je nestao iz crkve. Kako nijesu mogli naći krivca, a smatrali su njegov nestanak kao svoju sramotu, seljani Gluhog Dola, odluče se da izvedu ritual „proricanja na mač“. Za dan kad će održati ritual proricanja odabrali su Bijele poklade, „u mladu neđelju“.⁴³ Po pričanju svjedoka, u sklopu priprema za taj događaj, Gluhodoljani su poslali „poklisara“ u Spič da donese adekvatni mač za tu priliku. Izbor je pao na „Vukovac“ jer se, kako navode, iz njega već proricalo. Svjedoci nam otkrivaju i vlasnika mača Pera Milova – Niklana. Kad je mač stigao, pristupilo se drugim pripremama pa je tako za donošenje vode u kacu prije zore bio zadužen neki Marko Đurašić. Izabranu djecu su doveli kod crkve tog jutra radi proricanja. Pred Oliverom su sada sjedjeli dvojica svjedoka koji su tada bili dječaci od 12 godina određeni za izvođenje rituala. Jedan od njih o tome kaže sljedeće:

„U veče toga dana okupali su me, preko običaja. Ja ne znavaš što će to biti, samo se sjećam, da mi zaprijetiše da ništa sjutra ne smijem zboriti dok pred crkvu ne dođem, i tu da činim ono što mi se naredi... Pravo vi reći bjeh se prepao, ali ne smjeh od sramote to nikome kazati.“⁴⁴

Kad su se djeca namjestila pored kace i nagnula nad njom, tako da je djevojčica bila u sredini, ritual je mogao da počne. Stavili su im nalonje s ikonama na glavu i popovi počеше da čitaju molitve. Djeca koja su gledala u mač, tačno u Solomonovo slovo, počеше da imaju vizije. Oliverov svjedok to opisuje ovako:

„Zadubili se mi i netremice pazimo u ono svijetlo oko šare na mač. Ne potraja dugo, počе se voda u kaci polako kolutati; oko onoga mjesta đe mi gledasmo postepeno se orosi, iskočiše neke male životinjice. Prvo ni se učini da vidimo muhu; tek ti ona počе rasti otijecati; kad ono vrc, prometnu se u zvijere kao: zec, kao lisica, dok iza njih niče malo dijete. Malo po malo od đeteta se načini čovjek. Na glavu mu bijela kapa od pustine. Kad viđosmo onoga čojka,

⁴² Isto

⁴³ Bijele poklade su narodni praznik pred početak velikog uskršnjeg posta. Zovu se bijele jer nakon njih je zabranjeno jesti mliječne proizvode ili bijeli mrs. Pored njih postoje još i mesne, kad je zabranjeno meso, petrovske, pred ljetnji post i božićne, pred božićni post. Preuzeto sa www.pravoslavljje.net.

⁴⁴ Književni list, sveska 1, januar – februar 1902, Cetinje, str. 4.

lijepo vidimo crkvu i put oko nje kao u ogledalu. Onaj isti čovjek se obrete na putu i pođe k crkvi. Pogleda prvo na prozor od oltara, pa onda ajd, ajd pravo na vrata, sve se obzire da ga ko ne gleda. Vidimo i đe ga jedna žena pogleda. Jovana Rupčeva (danas od te kuće nema nikoga). U rukama joj tikve; pošla bješe na vodu. Kad je opazio da ga viđeti ne može, metnu ruku u panjegu, uze ključ otvori vrata i uljeze u crkvu. Kad dođe pred oltar prekrsti se (da mu Bog pomože!) otvori desne dveri i uđe u oltar.

Odmah mače krst, sa Svete Trpeze, poče ga razvidavati i komad po komad meće u torbicu, pa ovu u vreću koju je nosio. Pri razvidavanju, pade mu jedna grana od krsta i to ne opazi. Kad mi ovo mi rekosmo, čusmo lijepo, đe rekoše oni oko nas, da nam to ne vjeruju, (otišli su poslije proricanja i našli onu granu pod svetom trpezom). Obrće se po oltaru i maši se rukom za kandelu, no ih ne moga dovatit'. Ža' mu to pa se bije šakama u glavu.

Na svetoj trpezi bjehu dva svijetnjaka bijela, ne bjehu od srebra, no od nečega drugog, Boga mi vi to ne umijem kazati. Uze ih i njih metnu u vreću.

Gleda još po oltaru i viđe jedan kolač voska, učini mu se da je težak, i nešće ga uzeti. Zaveže vreću, zaturi je na rame pa otole iz crkve. Zatvori za sobom vrata, ključ izvadi i opet ga ostavu u panjegu, đe je i prije bio.

Da bi trag zametnuo, pođe oko crkve i ne šće pravo putem no preko nekijeh krša. Snijega nemaše toga puta. Mi smo ga pratili kako ide, onudijen, đe nema puta. Pošivao je pod Malo Oko u polje, tu je izvadio malo leba iz torbice da ije. Povadi neke klasove iz vreće, koje je ja mnim isprosio, i ne šće ih više nositi, no ih baci u vodu. Sve je do Dupila iša poljem crmničijem i oraovskijem. Iz Dupila pasa preko Trnova pokraj jedne kruške na kojoj bješe glava⁴⁵...

Teško je nešto reći nakon ovakvog opisa. Nevjerovatno direktan, neopisivo iskren, vjerovatno kako to samo narodna svijest može, ovaj prikaz jedne vizije dvanaestogodišnjeg dječaka može se mjeriti s djelima vrhunskih pisaca. Iako je ovaj članak nastao 1902. godine i svjedoči o događajima s distance od oko pola vijeka, toliko je vjeran opis stvari da zaista nemamo pravo da sumnjamo u vjerodostojnost izrečenog. Oliverov svjedok je toliko siguran u svoj iskaz, kao da mu se dogodio juče, a pored njega je bio i drugi očevdac događaja koji je potvrdio ova kazivanja. Uz to svjedokova vizija se nastavlja tako što su djeca vidjela počinioa u njegovoj kući, a zatim vode povorku Gluhodoljana putem koji im se pričinio u viziji. Na žalost, ovdje Oliver prekida svoj tekst i mi nijesmo u mogućnosti da saznamo da li su uhvatili počinioa i kako je sve završeno. Očigledno, Oliver se uplašio da priča svjedoka postaje previše konkretna i zato prekida tekst kako ne bi odao ime počinitelja. To

⁴⁵ Običaj je bio da se posječene neprijateljske glave drže na vidnom mjestu u imanju onoga koji ih je posjekao, to sve dotle dok je vjetar isušenu ne obali.

nama može samo poslužiti kao pokazatelj da su njegove namjere samo da tačno prenese pričanje ljudi koje je slušao, a da ne povrijedi bilo koga, ko bi se možda prepoznao u cijeloj priči. Njegov motiv je častan i pokušava da vjerno prenese i opiše običaj proricanja, pa zato u svakoj prilici izostavlja imena. Zbog toga, nemamo danas imena ni svjedoka koji su mu sve ovo ispričali, ni kapetana koji mu je pomogao da ih nađe. U želji da sačuva od zaborava jedan narodni običaj i sam se predstavio pseudonimom, svjestan delikatnosti pripovijedanja o zločinu, a posebno jer se radi o krađi iz crkve što je u narodu posebno nailazilo na osudu. Kako bi izbjegao posljedice, po sebe, ali i druge učesnike ove priče, prekinuo je svoje pripovijedanje bez razumljivog kraja.

Zaključak

Pravni običaji jednog naroda predstavljaju, prema strogim pravilima etnološke nauke, skup pravila društvenog ponašanja koji djeluju kao samostalni izvor prava pri regulisanju odnosa između ljudi i zajednica. Zapravo, čini se da pod tim možemo podvesti cjelokupno narodno poimanje pravde i onoga što je pravo.⁴⁶ Nažalost, vidjeli smo da je ovoj tematici kod nas posvećeno vrlo malo pažnje. Istraživanja narodnih običaja uglavnom su bila usmjerena na svakodnevni život ljudi, vjerske običaje, kultove, folklor, itd. U pogledu izučavanja pravnih običaja, ionako malobrojni istraživači, usredsređivali su se na teme iz porodičnog, nasljednog, vjerskog prava, zatim morala i moralnih normi i kodeksa, pa tek na kraju dolazili su običaji vezani za krivično pravo. U svom radu ovi istraživači najviše su se oslanjali na pisane izvore koji su na ovim prostorima nastajali od ranog srednjeg vijeka do XIX vijeka. Izučavali su se brojni zakonici srednjovjekovnih država, statuti primorskih gradova, povelje, darovnice i drugi diplomatski izvori, jer je preovladalo mišljenje da je u njima zapisano i kodifikovano narodno pravo i običaji. Međutim, u toj hipotezi našli smo nekoliko nedostataka. Naime, svi ti dokumenti, iako neosporno važni, za proučavanje naše dalje prošlosti, samo se fragmentarno oslanjaju na propise narodnog običajnog prava. U njima preovladava segment državnog uređenja koji se oslanja na norme rimskog, vizantijsko-crkvenog, kasnije i šerijatskog prava. Pa ipak, i ti djelići narodnih običaja su se, tokom vjekova fermentisali s ovim nametnutim zakonima čineći tako jednu specifičnu cjelinu koja je mogla da varira od regije do regije. Upravo zbog toga, ovim radom htjeli smo da skrenemo pažnju na jedan aspekt narodne tradicije koji do sada nije proučavan. Ritual „proricanja na mač“ dio je jednog malo istraženog

⁴⁶ Nikola F. Pavković, Pravni običaj kod Južnih Slovena, Zbornik Etnografskog muzeja u Beogradu, 1901–2001, str. 350.

korpusa običaja. Njegova primjena i specifični uslovi u kojima se održavao i za koje je bio namijenjen svrstavaju ga u jednu posebnu grupu pravnih tehnika kojima se pribjegavalo kako bi se došlo do određenog cilja – u ovom slučaju krivca. Prema raspoloživoj literaturi koju smo konsultovali pišući ovaj rad, uvidjeli smo da se ovoj vrsti naših običaja poklanjala vrlo mala pažnja ili se o njima nije govorilo uopšte. Od ove vrste rituala, najpoznatiji i jedini o kojem se opširno pisalo je običaj vađenja mazije. Međutim, kako se o njemu pisalo najviše s prezrenjem i sablažnjivalo se nad njegovom „varvarskom“ okrutnošću i neukosti i zatucanosti naroda koji ga primjenjuje, čitav korpus sličnih običaja je odstranjen iz pažnje nauke i gurnut u ambise zaborava. S druge strane, moramo istaći i činjenicu da o mnogim našim običajima nijesu ostavljeni odgovarajući pisani izvori koji bi usmjerili fokus istraživača na njih. Čak i u zaletu romantičarske historiografije i oduševljenja za sve što je nacionalno i potiče iz naroda, neki običaji su ostali po strani jer se nijesu uklapali u idealizovane slike o narodu i njegovom skladnom životu. „Proricanje na mač“ svakako je jedan od tih običaja. Sam naziv upućuje na nešto natprirodno i mistično, nešto u što može da povjeruje samo neuki svijet. Kao što smo vidjeli u izvornom članku, i ljudi koji su učestvovali u tome su odbijali ili nerado govorili o tome. Bio je potreban autoritet jednog kapetana kako bi se svjedoci privoljeli da ispričaju ono što su doživjeli. Promjene koje je doživjelo crnogorsko društvo krajem XIX vijeka, ulazak modernosti i modernih shvatanja ostavilo je traga i na jednu tako konzervativnu i po mnogo čemu još uvijek primitivnu zajednicu kakvo je crnogorsko selo. Procesom stvaranja savremene države i uvođenjem građanskih zakona, još od knjaza Danila, potisnut je čitav jedan način života, sa svim svojim vjerovanjima i običajima koji su nastajali i razvijali se na crnogorskom tlu tokom vjekova.

Ritual o kom govorimo bio je utkan u način života Crnogoraca od najranijih vremena. Analizirajući sve segmente koji on nosi pokušali smo da predstavimo tu kompleksnost poruka i simbola s kojima obiluje. Ukorijenjenost u narodu koja se ogleda u izjavi svjedoka da se ranije izvodio često, očito ukazuje na drevnost ovog rituala. Izvodeći određene paralele sa srednjovjekovnim pravnim normama naših primorskih gradova i drugih evropskih naroda pokazali smo da njegovi korijeni vuku iz duboke prošlosti sežući možda čak i do antičkih vremena. Ostaje otvoreno pitanje, za dalje i sveobuhvatnije analize, o porijeklu ovog običaja i odnosu paganskog i hrišćanskog u njemu.

Snažna simbolika kojom odiše ritual proricanja na mač navela nas je da posvetimo pažnju predmetima koji se u njemu upotrebljavaju, posebno maču. To nas je odvelo u široku priču o istorijatu hladnog oružja na ovim prostorima, tipovima koji su bili zastupljeni na crnogorskom tlu tokom vjekova i njihovom značaju za narod i posebnom tretmanu koji su mačevi uživali u narodnoj

tradicipiji. Upoređujući brojne vrste sječiva koji su dospijevali na ove prostore, što iz domaćih, što iz stranih oružarnica, došli smo do zaključka da sa sigurnošću možemo tvrditi da je mač „Vukovac“ koji je upotrijebljen za izvođenje ovog rituala islamske provenijencije. Ova činjenica samo dodatno produbljuje kompleksnost teme koju opisujemo i daje novu dimenziju proučavanju ovog običaja. Takođe, pokazuje veliku povezanost našeg primorja sa svim krajevima Mediterana i dobar glas koji su uživali oružari s ovih prostora u evropskim okvirima. Oružja potekla iz radionica s ovog podneblja bila su poznata širom Starog kontinenta. Ovdašnji majstori, kako hrišćanski, tako i islamski, vladali su tehnikama izrade i ukrašavanja oružja dostojnu svih velikih centara proizvodnje sječiva od Bliskog istoka do Zapadne Evrope.

Posebnu pažnju posvetili smo Solomonovom pečatu kao simbolu koji je važan segment proricanja. Izuzetna složenost koja se krije iza ove proste geometrijske figure plijeni pažnju istraživača. Nastao kao pečat drevnog cara Solomona ušao je u legendu kao jedan od čudotvornih predmeta koji svoju magičnu snagu crpi iz imena Božijeg koje je na njemu bilo ispisano. Kao takav ušao je u mistični simbol u magijskim obredima u sve tri Avramove religije. U našem narodu raširen je preko islamske tradicije koja se dosta njime služila kao simbolom koji svojim geometrijskim oblikom označava kombinaciju snage i ljepote i izražava prožimanje zemaljskog i nebeskog.⁴⁷

„Proricanje na mač“ je relikat jednog prošlog vremena, koje je sa sobom nosilo svoja specifična vjerovanja i podvrgavalo se sopstvenom svjetonazorima. U tom smislu ono je nosilo i svoj osjećaj za pravdu, a vidimo da je imalo svoje tehnike kako da dođe nje. U njemu se nije bježalo ni od obraćanja višim silama ni od mističnih vizija. Proučavanje rijetkih izvora i zapisa koji su do danas ostali, a koji govore o pravnim običajima našeg naroda, donosi nam specifičan pogled na jedno vrijeme i način života velikog broja generacija stanovništva na ovom prostoru. Bavljnjem i opisivanjem običaja vezanih za bilo koji oblik narodnog vjerovanja trudimo se razumjeti to vrijeme i ljude koji su u njemu živjeli, a isto tako obogatiti svoje znanje i proširiti svoje vidike. Bilo bi nam veliko zadovoljstvo ako bismo u tom naumu sa ovim radom u tome i uspjeli.

⁴⁷ Goran Bubanja, Jatagani u Crnoj Gori, preuzeto sa sajta www.montenegrina.net

Citirana literatura

- *Biblija*, preveo dr Lujo Bakotić, Dobra vest, Novi Sad, 1988.
- Bogdanović, Branko: *Hladno oružje Srbije, Crne Gore i Jugoslavije*, Vojni muzej, Beograd, 1997.
- Chevalier, J. & Gheerbrant, A.: *Rječnik Simbola*, Nakladni zavod MH, Zagreb, 1983.
- *Jevrejska Enciklopedija*: Jozef Jakobs, M. Selingson, Solomonov Pečat
- Oliver, „Proricanje na mač“, *Književni list*, sveska 1, januar – februar 1902, Cetinje.
- Kulišić & Petrović & Pantelić, *Srpski mitološki rečnik*, Nolit, Beograd, 1970.
- Karaman, Ljubo: *Pregled umjetnosti u Dalmaciji*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1952, str. 78
- Barada, M.: *Hrvatski vlasteoski feudalizam*, Zagreb, 1952.
- Jovičević, Milan: „Jatagani u Muzeju kralja Nikole“, *Glasnik Narodnog muzeja Crne Gore*, sveska IV, Cetinje, 2008,
- Pavković, Nikola F.: „Pravni običaj kod Južnih Slovena“, *Zbornik Etnografskog muzeja u Beogradu*, 1901-2001, str. 350
- Radojević, Radoje: „Crnogorske legende“, *Stvaranje, časopis za književnost i kulturu*, sveska 7-8, Titograd, 1971.
- Stojanović, Trajan: *Balkanski svjetovi, prva i posljednja Evropa*, Nju Jork, 1994. godine.
- Bogišić, Valtazar: *Pravni običaji u Crnoj Gori, Hercegovini i Albaniji*, priredio Tomica Nikčević, CANU, Podgorica, 1994.

Internet sajтови/linkovi

- Collaborative International Dictionary of English, Dictionary.net
- Understanding the Differences between the Star of David and the Seal of Solomon
- www.hrcak-srce.hr
- www.knightsedge.com
- www.montenegrina.net
- www.pravoslavljje.net
- www.swordhistory.info
- www.turkishculture.org

Vukota VUKOTIĆ

**SWORD FORETELLING: A FORGOTTEN
MONTENEGRIN CUSTOM**

The present paper discusses a forgotten Montenegrin custom: sword foretelling. The custom belongs to a corpus of legal traditions, used to determine a culprit for a crime when the people's court was unable to find witnesses or identify the culprit in other ways. The author explains the custom and its symbolic nature, as well as its presence in the folk tradition in Montenegro. Special emphasis is placed on the types of swords existing in Montenegro and the symbolism of the Solomon's seal.

Key words: *sword, foretelling, Solomon's seal, legal customs*

